

Григорій Васянович, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності,
почесний академік Національної академії педагогічних наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-193X>

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ОСВІТНІ НАРАТИВИ ТВОРЧОСТІ
ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО

“Життя величне і страждальне...”

Богдан-Ігор Антонич

У статті на основі періоджерел, застосування загальнолюдської філософії і педагогічної методології (екзистенціалізму, герменевтики, феноменології, персоналізму та ірраціоналізму), використання історико-логічного, системного методів досліджуються питання смислу людського буття, його цінності через призму реальних екстремальних ситуацій, втрати свободи в жорстоких умовах війни. Ці положення належним чином корелюються із сучасними умовами, в яких опинилася людина в умовах нав'язаної нам російськими агресорами підступної війни. На основі реального життя маловідомого ще й до цього часу українського філософа, педагога, письменника – Осипа Турянського, автор акцентує увагу на тому, що духовно-моральний ресурс людини є нескінченно потужним, невичерпним, він дозволяє особистості вистояти, вижити, не втратити себе і здобути свободу навіть “на межі болю”. Свідомість людини має бути спрямованою на добро, любов, справедливість, повагу людини людиною, а не на її приниження, насильство. Основними педагогічними принципами творчості Осипа Турянського, як доводить автор, були: принцип природовідповідності і культуровідповідності, педагогічного гуманізму, оптимізму, виховуючого навчання, послідовності й системності та ін. Значна увага автором приділяється психоаналітичним аспектам поведінки особистості, її амбівалентності.

Ключові слова: особистість; духовні цінності; добро; любов; буття; свобода.

Літ. 19.

Hryhorii Vasianovych, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Social Work, Management and Social Sciences Department,
Lviv State University of Life Safety,
Honorary Academician of the National Academy of
Educational Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-193X>

PHILOSOPHICAL-PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL NARRATIVES IN THE CREATIVE
WORK OF OSYP TURIANSKYI

“Life is majestic and full of suffering...”

Bohdan-Ihor Antonych

Based on primary sources, the article employs universal philosophy and pedagogical methodology (existentialism, hermeneutics, phenomenology, personalism, and irrationalism), as well as historical-logical and systematic methods, to explore the meaning of human existence and its value through the lens of real extreme situations and the loss of freedom under the brutal conditions of war. These concepts are appropriately correlated with the contemporary reality faced by individuals in the treacherous war imposed by Russian aggressors.

Drawing on the real-life experience of a still relatively unknown Ukrainian philosopher, educator, and writer – Osyp Turianskyi – the author emphasizes that the spiritual and moral potential of a human being is infinitely powerful and inexhaustible. This inner resource enables a person to endure, survive, retain their identity, and attain freedom even “on the edge of pain”. Human consciousness must be oriented toward goodness, love, justice, and respect for human dignity, rather than toward degradation and violence.

According to the author, the key pedagogical principles in Osyp Turianskyi's creative work were: the principles of alignment with nature and culture, pedagogical humanism, optimism, formative learning, consistency, and systematicity. Special attention is given to the psychoanalytic dimensions of human behavior and its ambivalence.

Keywords: personality; spiritual values; goodness; love; existence; freedom.

Постановка проблеми. Життєві смисли філософа, письменника, педагога – Осипа Турянського презентують і ствер-

джують незламність людського духа навіть у найважчих екстремальних ситуаціях. На нашу думку, тут не варто вдаватися до широкої біографічної візії

цього справжнього достойника України. Сьогодні вже достатньо ґрунтовно їх описали багато авторів. Нагадаю лише, що на долю цієї дивовижно обдарованої особистості випало лише п'ятдесят три тяжкі, навіть трагічні роки...

Зазначимо, що народився Осип Васильович Турянський 22 лютого 1880 року в селі Оглядів Радехівського району на Львівщині, в родині багатодітного, бідного селянина, який навіть не вмів писати і читати, зате дбав про те, щоби його старший син мав належну освіту. Земне життя письменника, філософа завершилося 28 березня 1933 року, але, на щастя, не канули в лету його творчий спадок, високонатхненна праця.

Як філософ і педагог за професією, адже закінчив філософський факультет Віденського університету (у 1907 р. здобув диплом доктора філософії), Осип Турянський покликаний був у художньо-літературній формі осмислити проблему життя і смерті. Тим більше, що мав для цього не лише серйозне теоретичне підґрунтя, а й неймовірно тяжкі життєві випробовування, що вилилися у повісті-поємі "Поza межами болю". Мова тут йде про час полону в роки Першої світової війни, коли він був офіцером австрійської армії. Лише дивом йому вдалося вижити, тоді як із 60 000 полонених в живих залишилися тільки 15 000... Такі надзвичайно екстремальні умови виживання супроводжували мислителя все життя: вони часто-густо снилися йому, викликали глибокі психічні, моральні переживання, про що він писав: "І судилося нам пройти за життя пекло, яке кинуло нас поза межі людського болю – у країну божевілля і смерті... Тіні моїх товаришів являються мені у сні й на яві. Бачу їхні обличчя живих трупів. Бачу, як біль і розпука кладе їм на очі й мозок сонячний серпанок привидів і божевілля, і як вони з радісними окликами, з усміхом щастя западаються у безодню небуття. І я лечу з ними в прірву" [16, 42].

У таку ж прірву вже впали і продовжують впадати тисячі наших Героїв-воjakів, які у неймовірних умовах нав'язаної нам рашистами війни мужньо, гідно захищають рідну Україну. Це робить твори, думки, висновки Осипа Турянського про війну, про життя і смерть людини, надзвичайно актуальними. Він однозначно наголошував на тому, що війна – це злочин, у якій зазвичай гинуть кращі люди, але й вони іноді доходять до душевного й морально-духовного озвіріння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість вчених (В. Безушко, Л. Ганкевич, М. Голубець, З. Гузар, В. Табачковський та ін.) досліджують різні аспекти, пов'язані безпосередньо з філософськими, екзистенційними поглядами О. Турянського, зокрема доводять, що втрата свободи людиною є однією із найбільших життєвих втрат, її внутрішніх переживань, натомість набуття свободи

є найвищим прагненням людини, її життєстійкістю, самовияву; Д. Загул, П. Карманський, В. Качкан, Л. Лебедівна, С. Лепех та ін. висвітлюють біографічні аспекти становлення і розвитку таланту філософа, поета, розкривають його гуманістичні прагнення, показують можливості використання творчого спадку педагога на уроках української мови і літератури; Н. Мафтин, Р. Мовчан, Р. Плен, Н. Савчин та ін. акцентують увагу на "дорозі життя і смерті", яку довелося пройти О. Турянському та його побратимам. Натомість, на нашу думку, найбільш глибоким, є монографічне дослідження А. Печарського, у якому розкриваються майже усі основні аспекти життєдіяльності О. Турянського. Тут подано літературний портрет письменника, розкрито поетику ліричного роману "Поza межами болю", охарактеризовано функціонування образів-символів та описано літературно-мистецький контекст поета [10]. Надзвичайно цікавим і сутнісним є нарис одного з перших дослідників, так би мовити "відкривача" життєдіяльності Осипа Турянського – Р. Федоріва, який у короткій формі висвітлив творче й водночас трагічне життя обдарованої людини, яка потрапила у жорна жорстокої, людиноненавистницької війни, але не втратила сили духа, волі, спраги до життя [14]. Водночас мусимо зазначити, що наукових досліджень, спрямованих на педагогічний доробок О. Турянського досі бракує. Можливо, це пов'язано з тим, що багато його праць знищено під час великої пожежі батьківської оселі.

Мета статті – дослідити й викласти основні філософсько-педагогічні принципи та смисли, цінності видатного українського мислителя, письменника – Осипа Турянського.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, цілком виправданим є те, що для свого аналізу проблеми сенсу життя і смерті О. Турянський обрав художньо-літературний підхід, який дає можливість не стільки у філософських трактатах, скільки в образній формі розкрити, передати природне прагнення людини до життя і його злам передусім, за умов війни, а також, можливо, за інших негативних обставин. Зазначимо, що саме таким підходом дуже вдало користувалися представники філософського і психолого-педагогічного екзистенціалізму. Досить назвати такі імена, як С. Кіркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, М. Гайдеггер, Г. Марсель, Н. Аббаньяно, Х. Ортега-і-Гассет та ін. І хоча сутність і зміст смислу життя та смерті часто-густо вони трактували по-різному, але їх об'єднував високий гуманізм щодо розуміння людини як вищої цінності, її природного права здійснювати власний вибір життя, створювати "власний центр буття". Недаремно Ж.-П. Сартр наголошував: "Екзистенціалізм – це гуманізм"!

Позитивно сприймаючи кіркегорівське поняття екзистенції (існування) і пов'язане з ним проти-

ставлення явищ життєвого кола (віра, надія, біль, страждання, потреби, турботи, тривоги, любов, пристрасті, хвороби, смерть і т. ін.), а також явища пізнавального характеру, вони розвивають ідею онтологічної самостійності, стабільності та конституційності явищ життя і їх нередукційності до пізнання. Усвідомлення цієї ідеї людиною, на думку екзистенціалістів, дозволяє їй здійснювати самореалізацію своїх життєвих смислів, душевно-духовних потреб, запитів. Свідомість людини має бути спрямованою на радісне, окрилене, оптимістичне сприйняття світу. Світ “забруднений”, ірреальний, а тому і людині, і суспільству треба очиститися від бруду – совістю, добром, любов’ю. Як мудро наголошував Г. Сковорода: “Хто ж бо серцем брудний, не зможе Бога уздріть...”. Про необхідність чистоти людських відносин якраз і писав Осип Турянський. Він стверджував: “І коли наша боротьба за волю така важка і кривава, то не падаймо ні на хвилю в темряву розпуки, бо

Через сльози і терпіння,
Шлях веде до просвітління:
Хто боровся, скутий тьмою,
Тому сонце – мрія мрій” [16, 43].

З огляду на нинішню ситуацію, на ті страшні руїнації, жорстокі вбивства, які нам завдали і безупинно завдають москальські загарбники, автор цієї статті констатує:

Все пережити треба:
Гріх і тортур каяття,
Шлях до Святого неба –
Лиш через пекло життя! [6, 71].

Важливо у цьому контексті наголосити, що однією із центральних ідей екзистенціалізму якраз і була ідея буття людини – “на межі”. Варто додати, що ця ідея поширювалася і на весь соціум. Тому не випадково Осип Турянський намагався метафізично описати універсальні характеристики людського існування, визначити і досліджувати основні елементи, які конституують екзистенцію і її ситуації в світі (“закинутість в світ”, випадковість нашої присутності, фактичність, конечність, темпоральність, трансцендування, спрямованість на...) проєкт, свободу, самоствердження та ін.), різноманітні способи існування людини в світі, умови можливості екзистенції і шляхи досягнення людиною аутентичного існування у її відношенні до трансцендентного. У цьому сенсі, на думку філософа, визначається специфічний спосіб існувати в світі: на відміну від простого (самототожного) буття речі, людина є не самототожною з самою собою, присутність з собою і зі світом; вона є не якоюсь “сталою субстанцією”, “неперервно нестійкою”, “відривом всім тілом від себе”, постійним рухом у внутрішній і зовнішній світ. Людина повинна постійно робити із себе людину, її буття – це постійна постановка собі питання: “хто я є?”, людина приречена бути людиною, а

не просто бути. Ця думка наочно конститується із Шевченковим імперативом пізнання і самопізнання, на кшталт: “Хто ми є, і чий ми діти?”.

Розуміння людиною фундаментальної специфічності свого місця, статусу і значення в універсумі (екзистенційне забезпечення зв’язків і відносин світу, ситуації, історичних подій), усвідомлення нею своєї участі в бутті, визнання своєї конечності, крихкості, свободи і відповідальності (без чого неможливо досягнути аутентичного існування) взаємопов’язані з відчуттям “тривоги”, “страху”, “песимізму”, “нудоти”, невпевненості в собі [12, 32].

За гуманним розумінням Осипа Турянського, універсальною характеристикою людського життя має бути свобода, яка створює людині можливості самореалізації і взаєморозуміння. Як справедливо писав відомий представник екзистенціалізму Жан Поль Сартр: “Людина приречена бути вільною!”. У цьому аспекті у філософа О. Турянського рельєфно простежується взаємозв’язок екзистенційного підходу і герменевтичного, оскільки саме герменевтика в основу свого аналізу людських взаємин покладає принцип взаєморозуміння.

Герменевтика доводить, що людське життя, людські відносини мають базуватися не на ворожості, зверхності однієї людини над іншою, однієї держави над іншою, отже, людина має чинити не з позиції сили, а з позиції добра, взаємного блага, людськості. Це зумовлює потреби, пошуки загальнопланетарного наукового й освітнього простору, який має базуватися на безмежному прагненні до удосконалення і розширення меж пізнання щодо утвердження загальнолюдських цінностей, культури, освіти, миру як першооснови людського буття. Стимулювати прагнення до пізнання основ миру, творчо і послідовно врегульовувати конфлікти, суперечності, утверджувати людяність у взаєминах між народами – це основа буття не лише для щасливого сьогодення, а й майбутнього [7, 78–79].

Аналіз праць Осипа Турянського засвідчує ту вельми вартісну, демократичну думку, згідно з якою духовне зростання людини і людства необхідно будувати на основі високої моральної свідомості, наукового світогляду, формування яких залежить від родинного впливу, отже, сім’ї, школи, всього соціокультурного середовища.

Натомість філософ зі своїм гострим, світлим і критичним розумом добре бачив, що в житті людини надто багато нерозумного, несвідомого, мовлячи естетичними категоріями – потворного, нищого, що робить її нещасною, принизливою, негідною звання – “людина”. Цей ірраціоналізм, ця нерозумність у найбільш конденсованому вигляді проявляється в умовах надзвичайних ситуацій, і Осип Турянський, як живий учасник трагічних воєнних подій, яких на війні непомірна кількість, як поет-романтик, намагався утримати в гармонії глибоко споріднені за

своєю суттю й водночас такі різні, елементи людського пізнання і дії, як: розум з волею, високими моральними почуттями, емоціями з фантазією, інтуїцією, отже, ірраціональними моментами.

До речі, ще в час навчання у Віденському університеті, і в час найвищої ступені творчого піднесення філософа, ірраціоналізм в Європі набув найбільшого розвитку (особливо в кінці XIX – на початку XX ст.). У цей час ірраціональні настрої, ідеї набули значного поширення. Ідеї А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, М. Гартмана, А. Бергсона та ін. відомих ірраціоналістів стають провідними. Така радикальна внутрішньо-філософська переорієнтація корелювала із кризовим розвитком Європейських суспільств, з'являється так звана “кризова свідомість”, яка різко постає проти традиційної гармонізації системотворення і її квінтесенції – розуму, раціональності. Наступила епоха глибоко ірраціональних світовідчуттів, коли ірраціональність суспільства починає багато в чому асоціюватися й інтерпретуватися через аналогічні властивості самої людської природи. Звідси – радикальний протест проти панлогічного спрощення світу, на що не раз вказував геніальний Іван Франко. Розуму було відведено чисто утилітарне місце у пізнанні, ба більше, саме ірраціональне було чітко тематизоване і проблематизоване, завдяки чому був розширений й обґрунтований новий предмет філософської рефлексії у вигляді інтуїтивного позатеоретичного знання, а сама філософія із мислення про світ, життєві потяги, потреби людини перетворилася на інтуїтивне сприйняття дійсності. Розум людини оголошувався негативним адекватно пізнавати світ і реальне життя людини.

Такий стан справ добре усвідомлював Осип Турянський, і в яскравій художньо-літературній формі відтворював цю ситуацію [13]. Водночас ми дотримуємося думки, що як філософ він не був радикальним ірраціоналістом, а вмів поєднувати раціональне й ірраціональне в житті людини, оскільки усвідомлював, що ці дві течії взаємозв'язані і значною мірою доповнюють одна одну. Натомість варто зауважити, що у творчості Осипа Турянського досить виразно постулюється проблема волі – волі як неодмінного атрибуту прагнення до життя і подолання смерті, волі як неодмінної необхідності для збереження життя, особливо в умовах війни. Воля – поза простором і часом, поза необхідністю і причиною. Це практично неусвідомлений потяг, порив природної енергії, спрямований на самозбереження життя. Отже, воля є єдиною, в неї суб'єкт і об'єкт – єдине ціле.

Аналіз творчого доробку письменника і педагога засвідчує, що сам раціоналізм є надто холодним, надто розсудливим, непочуттєвим, безвільним. Отже, на його думку, пізнання світу людиною має бути опочуттєвленим, вольовим. Без цього можна

зробити людину, якій притаманна рабська свідомість. У цьому стані вона не здатна бути вільною, бути гідною звання “людина”, засвідчує її нікчемність, нездатність до вияву моральних вчинків, вона діє за правилом: “діяти, як всі”, вона не здатна протиставити себе обставинам та іншим. Цю думку Осип Турянський в художньо-образній формі виклав у комедії “Раби” [17]. Наша авторська рефлексія з цього приводу є такою:

Ідуть чужим шляхом лише раби,
А стереже пташиний ключ лелека...
Ти користуйся дорогою юрби,
Та обійди думки її здалека! [3, 10].

Осип Турянський добре усвідомлював, що надскладним феноменом є психіка людини, яка перебуває у постійних змінах, розвитку. Зі змісту його творів неважко побачити, що, розглядаючи психічні явища, він окреслює їх характерні ознаки й особливості, на персоналістичному рівні розкриває сутність характеру і темпераменту, докладно описує вчинкову діяльність людини тощо.

У художній інтерпретації О. Турянського “Біль” – це філософська онтологічна категорія, “Я-концепція”, демонічне мірило людської сутності, а тому ідея персоналізму, як її розумів філософ, має особливо важливе значення. Ми яскраво бачимо характеристики, якими автор твору “Поза межами болю” наділяє кожного індивіда, його ставлення до ситуації, яка випала на його долю. Наприклад, якщо Сабо світовим стражданням протиставляє стихію руйнівної сили дикої природи, то Добровський – цинічну позицію соціально детермінованої людини, Оглядівський – племінке серце своєї воскреслої любові, а Штранцінгер – одухотворений злет понадособової віри. Отже, тут домінує думка, згідно з якою – людина або більша від своєї долі, або менша від своєї людяності. Тому перед читачем постає такий живий, правдивий образ Штранцінгера, який попри всі неймовірні випробування долі, сповідує, утверджує духовну красу, він іде до палаючого світла мудрості, пізнання нового універсального порядку людського існування. “Є сонце життя”, – ось його життєве кредо [13]. Ці слова сліпої людини, яку вже ніколи не порадує благословення барвистість світу, найкраще відображають істинну природу віри. Незрячий оптимізм скрипаля, його мовленнєва аскетичність помислів, невираженість почуттів осягли певну довершеність духу. Його існування має бути безнастанною жертвою в ім'я найвищої любові до життя. Штранцінгер єдиний, хто не бере участі у “танку смерті”; його не бере від голоду корч шлунка; він перший, хто зголосився добровільно пожертвувати свій одяг для блага інших, зберігаючи при тім спокійну ясність розуму. Такі дії героя можна пояснити тим, що для нього смерть є законом неминучості, а “мовчання могил” – потойбічним подихом буття.

На нашу думку, доречним буде сказати, що персоналістика О. Турянського базується на основі суб'єктності, діалогічності, гуманності. При цьому пріоритетними питаннями постають духовно-душевні, морально-естетичні якості особистості.

На окрему увагу для нього заслуговують проблеми свідомого і несвідомого, їх взаємозв'язок і суперечності. Показовим у цьому аспекті є не лише твір "Поза межами болю", а й інші праці О. Турянського, зокрема: "Раби", "Іван Правдолюб", "Боротьба за великість", "Син землі". Зі змісту цих та інших публікацій добре видно, як зі сфери несвідомого виникає інертність не лише у його героїв, а й у самого автора.

Принагідно зазначимо, що в період його творчого "акме", ці питання надзвичайно ґрунтовно й активно досліджували З. Фройд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Фромм та ін. Саме з їх іменами пов'язаний такий напрям, як "філософський психоаналіз". Осип Турянський не міг не скористатися його основними позиціями. Це особливо рельєфно вимальовується не лише у головному його творі "Поза межами болю", а й в інших працях – "Дума пралісу", "Син землі", "Раби та ін. У них йдеться про закономірність плинності свідомих і несвідомих процесів, їхню детермінацію, вплив екстремальних ситуацій на поведінку людини. Він доводив, що тривале перебування людини в стані війни здатне зламати її психіку, її внутрішній світ деформується і вона не здатна адекватно сприймати не лише зовнішній світ, а й світ власний. Постійне почуття страху, внутрішні переживання призводять до неврозів, агресії, комплексу неповноцінності, відчуження, втрати людського в людині. Звідси випливає, що людина людині – ворог. І все-таки, ми бачимо, як у четвертій частині твору лунає із серця сліпого скрипаля Штранцінгера гімн перемозі людського духу над божевільною пристрастю тіла, коли товариші, вмираючи з голоду, відмовилися їсти труп Бояні, хоча до безтями фізично виснажені герої поринали в лабіринт психічного безладу.

Дотримуючись принципу гуманізму Осип Турянський наголошував, що важливо удосконалювати, розвивати моральну свідомість не лише на індивідуальному, а й суспільному рівні, навіть всезагальному (світовому), оскільки люди, народи в своїй природній основі – рівні [14]. Звідси філософ стверджує думку, що треба поставити заслін меншовартості. Якщо особі не вдається подолати почуття меншовартості, якщо до цього додаються неправильні методи навчання і виховання (висміювання, упокорення із застосуванням сили, емоційного відчуження), то з часом у людини утворюється комплекс неповноцінності, душевного дискомфорту, егоїзму.

Осип Турянський застерігав від того, щоб у суспільстві (особливо в умовах війни) не дати можли-

вості розвиватися колективному несвідомому, для цього треба використовувати позитивний досвід людства, кращі зразки духовної творчості, формувати психологічний стан, який образно називається – "самість". Самість розглядається філософом як головний пункт особистості, довкола якого твориться сузір'я добра, совісті, любові, обов'язку, відповідальності. Самість є тим остаточним пунктом, до якого прагнуть всі люди, але не завжди її досягають. Це значною мірою залежить від домінування у суспільстві авторитарних, недемократичних відносин, які породжують втрату ідентичності особистістю. Ба більше, така особистість втрачає потяг, здатність до любові, а якраз любов, згідно з християнським вченням, лежить в основі буття людини. Любов змінює характер людини, формує повагу до життя, зацікавленість в єднанні зі світом, сприяє переходу від егоїзму до альтруїзму, від "кібернетичної релігії", "штучного інтелекту" до нового гуманістичного духу, совісті, нової культури, яку геніальний вчений – В. Вернадський кваліфікував поняттям "ноосфера". Авторська позиція щодо розуміння сутності любові сформульована у такий спосіб:

Любов – це міра вічного життя,
Любов – це благо світле і священне,
Любов нас кличе, кличе в майбуття,
Любов – це мужність, мужність незнищенна!
Господь сказав: "Любіться взаємно!"
І більшої не треба мені учти,
І цим засвідчуйте достойно-достеменно,
Що ви є вірні, справжні мої учні! [6, 150].

Отже, узагальнюючи викладене вище, можна стверджувати, що Осип Турянський у своїй філософії життя творчо і послідовно використовував ідеї різних філософських напрямів і течій, при цьому завжди покладав у свої наративи гуманістичні, демократичні смисли, що позитивно відбилася і на його педагогічній, освітній ниві. Розглянемо це дещо детальніше і коротко охарактеризуємо провідні принципи навчання і виховання у творчому спадку педагога О. Турянського.

Відомо, що після повернення із полону, вчений практично все своє життя присвятив школі, освіті. Як справедливо писав Р. Федорів, не раз роздумуючи над майбутньою долею українського народу в Галичині, "вважав, що нас врятує від денаціоналізації, морального звиродніння тільки добре налагоджене шкільництво. Школа й красне письмо, література – ось криниці, з яких треба черпати живлющу й цілющу воду... черпати, пити її, підливати нею молоду парость" [18, 6].

Джерела, що дійшли до нас констатують: маючи колосальні знання, високий інтелектуальний потенціал, він роками працював на різних посадах: від "рядового" учителя, навіть помічника учителя (суплента) до директора гімназій (Перемишльська,

Яворівська, Дрогобицька) [10, 12–13]. Після певних колізій в Дрогобицькій гімназії він був переведений до Рогатинської гімназії (1925) де викладав грецьку мову. З 1929 р. О. Турянський викладав у Тлумацькій приватній семінарії. Чому так ставалося, що він недовго затримувався на одному місці праці? Ймовірно тому, що за спогадами П. Карманського, він часто-густо був надто нестримним, майстром “конфліктології”, був дуже строгим, вимогливим учителем, але любив учнів і ставився до них з батьківською увагою. Безумовно, що тут давалися взнаки наслідки італійського полону, “з якого він повернувся з пошматованими нервами, з хворим шлунком, з душею пер на клаптиках паперечуленої мімоси” [8, 86]. Проте як свідчить колишня учениця А. Легінович, учні / учениці також любили свого учителя. У своїх спогадах вона писала: “Ми, семінаристки, звичайно не могли не бачити старань Осипа Турянського, нашого нового професора. Не могли не любити його за людяність та скромність, за прагнення прищепити усім нам любов до рідного слова... Він, як стрічав когось на вулиці, то подовгу про щось розпитував, швиденько записував собі на клаптиках паперу” [цит. за дж. 2, 14–15].

Суто педагогічних текстів Осипа Турянського до нас дійшло мало, можливо, значна частина їх згоріла, коли сталася велика пожежа в батьківській хаті, можливо, є якісь на це інші причини, але достеменно можна говорити про те, що його педагогічні погляди корелюються, так би мовити, впливають із його філософських наративів. На межі ймовірності і викладених наративів, спробуємо визначити деякі із педагогічних принципів, яких він дотримувався у своїй педагогічній практиці.

Принцип природовідповідності навчання і виховання. Як відомо, його витоки беруть начало ще від Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля, однак наукове його обґрунтування належить геніальному Яну Амосу Коменському. Цей принцип був головним у навчально-виховному процесі, і залишається таким до сьогодні. Його смисл, вимоги обстоювали, удосконалювали, їх дотримувалися найвідоміші педагоги світу: Й. Герbart, Г. Сковорода, Й. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський, І. Франко, Ф. Фребель, С. Френе, В. Сухомлинський та багато інших. Центральними положеннями цього принципу є такі: 1) постійне врахування особливостей природного розвитку дітей; 2) відповідність навчання і виховання загальному рівню психофізичного стану дітей; 3) розвиток дитини у взаємозв'язку із наявним середовищем; 4) врахування активності у процесі розвитку дитини; 5) дотримання кореляції між труднощами навчання і реальними можливостями їх подолання; 6) відсутність надмірної напруги і надмірної легкості у навчанні; 7) принцип природовідповідного навчання і виховання вимагає застосування міжпредметних зв'язків; 8) цей прин-

цип набуває особливої вартості за умов діалектичного поєднання свідомого і несвідомого у психіці дитини.

З огляду на аналіз праць О. Турянського та викладене, можна впевнено говорити про те, що педагог творчо і різнобічно використовував усі складові принципу природовідповідності у процесі своєї освітньої діяльності. Натомість особливу увагу він приділяв психоаналітиці, а в ній – єдності свідомого і несвідомого. Особливо це помітно у таких творах, як “Дума пралісу”, “Як люди приймали Христа”, “Раби”, “Син землі” та ін. Причому варто брати до уваги те, що свої вистраждані розумом і душею тексти розгортаються в образах-символах. Навіть З. Фройд дивувався з того, що поет, педагог так глибоко проникає у світ свідомого і несвідомого. Своєю творчістю, своїм розумінням єдності свідомого і несвідомого, О. Турянський давав поради учителям до вмілого використання цієї важливої ідеї.

Послідовно, творчо дотримувався принципу природовідповідності професор С. Балея, який жив і працював майже у ті самі роки, що і О. Турянський. Психолог доводив, що у процесі навчання і виховання варто більше звертати увагу на позитивні якості дитини. Її важливо внутрішньо піднести, якщо бажаєш, щоб вона піднеслася духовно. Завдання вчителя – допомогти учневі усвідомити, які саме природні задатки в ньому закладено. Причому, на думку С. Балея, існує певна закономірність: що раніше здібності будуть визначені і збуджені, то краще; що пізніше – то важче вони перетворюються на силу. О. Турянський також дотримувався цієї позиції, він уважав, що природовідповідне навчання і виховання не терпить пасивності, лінивства, “охлялості душі”. Він доводив, що вчитель має спрямовувати увагу, мислення, волю учня передусім на його внутрішній світ.

Принцип культуровідповідності. Як відомо з історії педагогіки, цей принцип обґрунтував А. Дістервег. Принцип культуровідповідності, на думку видатного педагога, тісно пов'язаний із принципом природовідповідності, і підпорядкований йому. Прочитуємо його міркування з цього приводу: “Принцип природовідповідності, встановлений на одвічні часи на педагогічному небосхилі у якості яскравого світила, яке ніколи не згасає, ніколи не змінює свого положення провідного світила. Він є полюсом, віссю, навколо якої обертаються всі інші педагогічні і методичні правила, що до них тяжіють. Вони становлять окружність, множину; наш же принцип є центром та єдністю” [цит. за дж. 5, 181]. І далі вчений писав: “Існує ще якийсь принцип, який обмежує принцип природовідповідності, хоча він йому і підлеглий. Це принцип культуровідповідності, права якого неможливо заперечувати, хоч він і не може претендувати на таку ж загальність, як принцип природовідповідності” [5, 182].

На думку вченого, служити істині, добру і красі здатний лише той учитель, який сам вихований, має ґрунтовні знання не лише із предмету, який він викладає, але й далеко за його межами, постійно займається самоосвітою, в центрі якої має бути педагогічна й загальна культура. Саме загальна культура має покладатися в основу гуманності, людяності.

Без жодного сумніву можна сказати, що для життя і творчості, педагогічної діяльності Осипа Турянського, цей принцип був наріжним. Головним елементом у культурі є мова, вона – найцінніший скарб народу, на ній зростає духовно й культурно кожний народ (слухно буде зазначити, що вчений знав 7 мов!). Педагог писав, що мова – це сила культури, а культура – сила народу. Лише рідна мова приносить людині щастя, а державі найсильніші, патріотичні характеристики.

Наша авторська рефлексія у цьому категоричному імперативі є такою:

Мова – пліне з генерації,
Від колиски – до колиски,
Мова – код Культури нації,
У ній – сила, цінність, смисли! [4, 49].

Архетиповість “слова”, що символізує мову як універсальну систему, “матерію” людського мислення усвідомлюється педагогом як органічна духовна єдність між індивідом і його народом. Коли він залишився живим один серед снігових вершин албанських гір, то сказав, що “українське слово поволи приводить мене щораз більше до притомності”.

Це не просто душевно-духовна сповідь письменника, Осип Турянський залишив нам у спадок велику кількість поезій, відомий ліричний роман, філософсько-алегоричну повість “Дума пралісу”, комедію “Раби”, низку оповідань, новел, драму “Тарас Шевченко”, присвяти українським Січовим стрільцям, багато інших творів, які не збереглися, оскільки в хаті батьків була велика пожежа і усі цінні речі письменника згоріли.

Заслугують на увагу і дослідження мовознавчі й літературно-критичні, полемічні статті: “Рецензент і критик”, “Трагедія українського психічного дуалізму: спроба нового висвітлення поеми “Слово о полку Ігоревім”, “Малярство і музика в поетичній творчості”, “Українська літературна мова у світлі порівняльного індоєвропейського мовознавства”, “Дещо про українську критику: потреба аналізу творчої форми” та ін., а також переклади поезій Європейських поетів тощо.

Послідовно дотримуючись у педагогічній практиці принципу культуровідповідності, Осип Турянський дбав, щоб виховувати молоді покоління, які б добре знали українські культурні традиції, звичаї, обряди і передавали їх іншим, формували ідентичність нації, за вдалим висловом академіка Георгія

Філіпчука: “годувалися б рідною культурою”. Втім педагог і письменник не обмежував себе лише національними рамками, вільно володіючи іноземними мовами: німецькою, англійською, угорською, польською, грецькою, латинською та ін., він збагачував себе кращими зразками Європейської літератури і загальної культури.

Приємно засвідчити, що певні позитивні зрушення у поширенні творчості Осипа Турянського – є. Викладачі закладів вищої освіти, учителі середніх шкіл, дотримуючись принципу культуровідповідності, творчо використовують його духовний спадок. Досить сказати, що за творами філософа, письменника, педагога проводяться “круглі столи”, методичні семінари, уроки. Наприклад, учителька української мови та літератури НВК ім. Л. І. Бугаєвської (Полтавська область) – Лілія Дудчак, розробила і провела урок-дослідження на тему: “Умовність зображення подій у творі Осипа Турянського “По́за ме́жами бо́лю”. Загальнолюдські мотиви, гуманістичні цінності, біологічні інстинкти і духовна воля до життя” (для 11 класу). Уроки подібного змісту підготували і провели учителі в різних регіонах України: Н. Бондаренко, Л. Вічканова, Н. Грובה, І. Павлів та ін. Останнім часом стало доброю традицією проведення учнівських конференцій (учителі: В. Крисюк, О. Лілік, І. Павлів та ін.). Впевнений, що така потрібна праця буде продовжена і далі...

Принцип педагогічного оптимізму. Педагогічний оптимізм є незаперечною цінністю й потребою освітнього процесу. Оптимізм (лат. *optimus* – найкращий) – це світовідчуття, пронизане життєрадісністю, вірою в майбутнє, в успіх, схильність у всьому бачити хороше, світле. Людині зазвичай характерне світле, сонячне життєрадісне світосприймання. Світ людини й оптимізму – це єдиний щасливий світ. Душевне піднесення, злет мають відбуватися без жодного примусу. Натомість, як справедливо зазначав геніальний педагог Василь Сухомлинський, буває так, що вихователь “...сам не розуміючи, що коїть, підрубуює коріння оптимізму, підрубуює методично, безжалісно. Оптимізм – це ніби чарівне кольорове скло, крізь яке навколишній світ здається дитині великим чудом. Дитина не просто бачить і розуміє, вона емоційно оцінює, вона любить, захоплюється, дивується, ненавидить, прагне стати на захист добра проти зла. Не можна відібрати в дитини цього чарівного скельця. Не можна перетворювати її в холодного розсудливого резонера” [11, 296].

Сказане В. Сухомлинським стосовно реалізації педагогічного оптимізму залежить від індивідуальних характеристик учителя, викладача, передусім його професійної підготовки, морально-психологічних якостей, особливо – вродженого темпераменту. Вчені доводять (С. Балей, І. Бех, Г. Ващенко

та ін.), що оптимізм чи песимізм особистості безпосередньо пов'язаний із темпераментом. У літературі з проблем психології умовно існують такі означення активності людини: а) "сірник" – особа, яка має запальний темперамент; б) "равлик" – особа, яка замикається за певної ситуації; в) "черепаха" – особа, яка важко пристосовується до нових ситуацій, або "зануда" – особа, у якої переважно поганий настрій, а тому вона утримується від комунікацій з іншими. З огляду на спомини колег, учнів – О. Турянський мав запальний темперамент (сірник). Як згадував П. Карманський, О. Турянський мав запальний темперамент (сірник), частогусто не сприймав навіть дружніх критичних зауважень, ображався, був твердим у своїх переконаннях [8, 89].

Глибоко дослідивши біографію Осипа Турянського близької думки дотримується і В. Качкан, який пише: "З організацією товариства "Рідна школа" О. Турянський плідно працює в системі приватного шкільництва, зокрема, він якийсь час посідає крісло директора гімназії у Яворові на Львівщині, згодом керує приватною гімназією у Дрогобичі, паралельно викладає такі іноземні мови, як німецька, французька, латинська. Однак неабияка ерудиція педагога і літератора, його любов до молоді і її до свого навчителя, принциповість і небажання підкоритися далеким від дидактичних принципів навчання й виховання спроб управлінців вносити якісь корективи у навчальний процес, відкрите захланництво, заздрощі та підступні інтриги й плітки – все це поволі-поволі призвело до того, що 1927 р. О. Турянський покидає Дрогобич, переїжджає до Рогатина, де недовготривалий час викладає у приватній українській гімназії. У публікаціях красенівців М. Буджака та Ю. Угорчака є твердження про те, що О. Турянський якийсь час вчителював у приватній жіночій польській учительській семінарії в Тлумачі" [9, 117].

Отже, звертаємо увагу на те, що любов учнів до свого навчителя, а навчителя – до своїх учнів була взаємною, природною. На цій основі робимо висновок, що саме життя спонукало педагога дотримуватися в освітньому процесі принципу педагогічного оптимізму. Цей принцип він втілював у житті, передусім на джерелах радощів, на творчій, спорідненій праці, активній дії. Загальновідомо, що його послідовно дотримувався геніальний філософ і педагог Г. Сковорода, а в наш час ним постійно керувалися у своїй педагогічній практиці такі відомі українські педагоги, як С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень та ін.

Такий підхід заперечує споглядальний оптимізм, розкриває природні обдарування, загартовує волю, характер особистості. Щоб розвивати в учнів радість творення, наголошував О. Турянський, педагог має володіти педагогічною майстерністю,

тактом, моральною культурою. Дуже образно про це писав німецький мислитель Й. Гербарт: "Подібно до того, як співак займається вправами для визначення діапазону і найтонших відтінків свого голосу, так і вихователь має тренуватися в тому, щоб розумом підійматися й опускатися зі своєю гамою ставлення до учня не для розваги цією грою, а для того, щоб шляхом суворої самокритики виключити будь-який дисонанс, досягти повного переконання при необхідності взяти кожний тон і гнучкості, необхідної для всіх змін, а також, щоб пізнати межі власних можливостей" [Цит. за дж. 5, 85].

Варто звернути увагу й на такий ретроспективний аспект проблеми: утвердження педагогічного оптимізму відбувається не лише на індивідуальному, а й на соціальному та моральному тлі, за певних життєвих ситуацій.

Ситуація, в якій опинився Осип Турянський і його колеги-полонені, аж ніяк не сприяла вияву оптимізму, про що він так правдиво й пристрасно написав. Символом цього може служити картина "шлях смерті", "де все пронизане таємною загрозою й ворожістю проти людини. Де поміж небом і землею блукають тисячі і тисячі тіней. Якби люди з далекого сонячного світу побачили ті тіні й пізнали в них своїх рідних, то збожеволіли би з розпуки... Ідуть живі трупи людей по трупі природи..." [13, 43–44].

Однак навіть за такої неймовірно жакливної ситуації О. Турянський не втрачав оптимізму, світло надії, віри він сполучав із Сонцем, Богом серця. Показово, що із тексту "Поza межами болю" лише один із товаришів Оглянівського – Штранцігер вірив і казав, що є "Сонце в житті".

Цитадель духа педагога прихована в інтелекті серця, у свідомому й несвідомому. Оптимізм митця ніби перекликається із відомим давнім латинським виразом "через терни до зірок", і саме так утверджується велич людського духа, навіть якщо це все відбувається у мрії, уяві чи бажанні. Можна поставити дещо риторичне питання: чи міг письменник Осип Турянський, який не втратив почуття оптимізму за нелюдських умов існування, в яких опинився, отож, не дотримуватися принципу педагогічного оптимізму у своїй професійній діяльності він просто не міг. На наше глибоке переконання Осип Турянський просто не міг. Тому з притаманною йому натхненністю писав: "Хай ясна ідея, що в цім оповіданні промінням блискає з цвинтарища й хаосу стихій і з безмежного болю й божевілля людей, розгориться полум'ям у душі молодого українського покоління й веде його все вище й вище на сонячний шлях волі і щастя великого українського народу й до вселенського братерства й любові" [13, 43].

Принцип виховуючого навчання. Школа, на глибоке переконання О. Турянського є справжньою суспільною установою. Отже, кожний, хто навчає,

не може бути “дресерувальником”, що поводить як з учнем як з якимось неживим предметом, навчаючи, він – виховує.

Термін “виховуюче навчання” у педагогіку і психологію ввів німецький педагог Й. Гербарт. У подальшому його зміст наповнювався такими видатними педагогами, як Й. Песталоцці, А. Дістервег, Ф. Фребель, К. Ушинський та ін. І. Франко з цього приводу наголошував, що у процесі навчання в учнів треба формувати критичне мислення, “здатність власного думання”. Учений не раз засвідчував, що значна кількість професорів, учителів вважають учня мертвим, бездушним знаряддям, призначеним тільки для того, щоб дав спокійно набивати свою голову різними “премудростями”, які нікому ні для чого не потрібні, не пов’язані з життям. Дуже шкода, наголошував І. Франко, що того учня вони цінять найвище, котрий може найкраще перетворитися в “машинку, що бубнить регулярно”, хоча механічно слухає задані лекції. Той учень отримує від них найвищі оцінки, у котрого їм вдалося найдокладніше знищити всі живі, людські риси, знищити будь-який зв’язок самостійного характеру, заблокувати реальні можливості до його самостійного мислення, думання. Натомість він стояв на тому, що лише свідомі одиниці, ті, що вміють самостійно навчатися, мислити, душевно-духовно й інтелектуально вдосконалюватися, здатні самостійно виховуватися, творити націю, такі люди навчаються не лише самі “чути себе українцями”, а й навчати, спонукати до цієї шляхетної місії інших [19, 405].

Переймаючи слушні думки генія, О. Турянський твердо стояв на тому, що у процесі навчання треба виховувати громадянина, патріота України. Ще навчаючись у Львівській гімназії, він бере участь у підпільному гуртку, який мав національно-патріотичну спрямованість, і саме за це його виключили з гімназії. Уже навчаючись у Відні, він стає активістом гуртка української студентської молоді, а в подальшій педагогічній діяльності присвячує свій талант виховуючому навчанню. Як науковець, письменник, О. Турянський співпрацює не лише з багатьма вітчизняними, а й зарубіжними видавництвами, часописами, у яких викладає свої історико-політологічні та освітньо-педагогічні погляди [9, 115–116]. Навчання і виховання для О. Турянського завжди було єдиним цілим, тим принципом, від якого він ніколи не відступався. Педагог дотримувався думки, згідно з якою було таке: якщо правильно навчають, то правильно й виховують. У такій єдності реалізується найвища мета школи: не лише надати людині певну суму знань, а передусім сформувати свідому, культурну особистість. Таке розуміння безпосередньо узгоджується з принципом гуманізму.

Принцип педагогічного гуманізму. Термін “гуманізм” був відомим ще в античні часи. Відомо, що

Цицерон вживав його в десяти різних значеннях. Натомість соціальним змістом його наповнив геніальний італійський поет Ф. Петрарка (епоха раннього Відродження), який поширював його і на сферу освіти, науки.

Принцип гуманізму в час життєдіяльності О. Турянського, практично був знівельованим, домінували автократична педагогіка і психологія. Лише одиниці, найбільш свідомих педагогів керувалися цим принципом, який утверджував людяність, моральність, духовність. Сьогодні він є одним із провідних у системі навчання і виховання України.

Осип Турянський, який переніс усе жахіття війни, відчував живу потребу в опануванні сутністю і змістом цього принципу та нагального впровадження його в освітній процес. Та і сама вдача педагога, його чутливе, добре серце поета спрямоване було на любов до дітей, яких він навчав у різних закладах освіти. Тут доречно буде сказати словами геніального І. Котляревського, якими він характеризував Енея: “Еней к добру з натури склонний”! Саме такий добрий, людяний генетичний код був закладений батьками у майбутнього педагога.

Принцип гуманізму був стратегією всієї педагогічної діяльності Осипа Турянського у центрі якої стояла дитина, часто-густо така ж обездолена як і він сам. Названий принцип вказує на те, що пріоритетною сферою розвитку особистості є ціннісно-сміслова. Це означає, що навчання і виховання, які покликані сприяти розвиткові особистості, мають передбачати мету і гуманні способи її досягнення. Отже, на думку О. Турянського, весь освітній процес, а в ньому – задіяння принципу гуманізму, має забезпечити особистісний розвиток школярів, де в кожному з них індивід, самотність і спираючись на їх здібності і здатності до самозміни й культурного саморозвитку, допомогти кожному вихованцеві у розв’язанні життєвих проблем.

Осип Турянський вважав, що принцип гуманізму повинен проявлятися на всіх рівнях: учитель – учень, учень – учень, вчитель – вчитель, вчитель – батьки. Школа, яка орієнтується на гуманістичні засади, повинна спиратися на інтеграцію творчих педагогів-професіоналів, управління спільноту з функціональним розмежуванням і взаємною відповідальністю.

У наш час принцип педагогічного гуманізму здатний належно виконувати свою позитивну місію тоді, коли враховує нове трактування індивідуального підходу, який передбачає відмову від орієнтації на середнього; пошук кращих якостей особистості в дитині; застосування психолого-педагогічної діагностики особистості учня (інтереси, здібності, спрямованість, “Я-концепція”, якості характеру, особливості психічних процесів); урахування особливостей особистості у виховному процесі; прогнозування розвитку особистості; конструю-

вання індивідуальних програм розвитку, корекцій розвитку [1, 155–156].

У своїй професійній діяльності О. Турянський застосовував й інші педагогічні принципи: інтеграції і диференціації; послідовності й системності; науковості; зв'язку навчання з життям та ін. Але це потребує окремого дослідження.

Викладене дає підстави зробити такі **висновки**:

1. Український письменник, педагог, психолог – Осип Турянський зробив потужний внесок у розвиток філософської, освітньої, психолого-педагогічної думки, зокрема це стосується її методологічних засад, а також обґрунтування принципів навчання і виховання.

2. Основними педагогічними принципами, якими керувався Осип Турянський у свої професійній діяльності, були такі:

а) природовідповідності; б) культуровідповідності; в) педагогічного оптимізму; г) виховуючого навчання; д) гуманізму. Усі педагог використовував у діалектичній єдності і взаємодоповненні.

3. Незаперечною є актуальність щодо застосування філософського, психолого-педагогічного спадку Осипа Турянського у наш час, який суттєво позначився умовами нав'язаної нам агресії, війни з боку рашистів, і її жахливих наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

- Бех І.Д. Гуманізація виховного процесу. *Енциклопедія освіти*. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 155–156.
- Буджак М. Три скарги. У *Золоте жниво*. Тлумач : РВК Злагода, 1993. С. 14–15.
- Васянович Г.П. Миттєвості буття : поезія. Львів : Сполом, 2017. 392 с.
- Васянович Г.П. Поезії парус – свобода : поезії : в 3-х кн. Львів : Сполом, 2020. Кн. 1. 102 с.
- Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога: теоретико-методологічний аспект. Львів : Норма, 2015. Т. 2. 358 с.
- Васянович Г.П. Філософія науки : навчальний посібник для викладачів, аспірантів та здобувачів вищої освіти. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів : ФОП Корпан Б.І., 2024. 195 с.
- Гадамер Г. Герменевтика і поетика : вибрані твори / пер. з нім. О. Загайко. Київ : Юніверс, 2001. 280 с.
- Карманські П. Осип Турянський. Українська Богема. Львів : Олір, 1996. С. 86–89.
- Качкан В.А. Хай святиться ім'я твоє. *Історія української літератури і культури в персоналіях (XX – перша пол. XX ст.)*. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2000. Кн. 4. 368 с.
- Печарський А. Поетика творчості Осипа Турянського : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2003. 202 с.
- Сухомилинський В.О. Як любити дітей. Вибрані твори. Київ : Радянська школа. 1977. Т. 5. С. 292–308.
- Табачковський В.Г. Образ людини: від “родової всезагальності” до “тотальної індивідуальної екзистенції”. *Людина в есенційних та екзистенційних вимірах*. Київ : Наукова думка. С. 9–83.
- Турянський О.В. Поза межами болю : повість-поема; Син землі : роман; оповідання / Р. Федорів, вступ.

слово ; С.П. Пінчук, упоряд., передм. та підгот. текстів, Київ : Дніпро. 1989. С. 41–127.

14. Турянський О.В. Син землі : роман. Поза межами болю : повість-поема; Син землі : роман; оповідання / Р. Федорів, вступ. слово ; С.П. Пінчук, упоряд., передм. та підгот. текстів, Київ : Дніпро. 1989. С. 129–318.

15. Турянський О.В. Дума пралісу. Поза межами болю. Душа пралісу. Київ : ВЦ “Академія”, 2015. С. 123–312.

16. Турянський О.В. Картина з безодні. Поза межами болю : повість-поема; Син землі : роман; оповідання / Р. Федорів, вступ. слово ; С.П. Пінчук, упоряд., передм. та підгот. текстів, Київ : Дніпро. 1989. С. 42–43.

17. Турянський О.В. Раби. Журавлі. 1927. 336 с.

18. Федорів Р. Повернення Осипа Турянського. *О.В. Турянський. Поза межами болю : повість-поема. Син землі : роман; оповідання*. Київ : Дніпро, 1989. С. 5–16.

19. Франко І. Одвертий лист до Галицької української молодіж. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45. С. 401–409.

REFERENCES

- Bekh, I.D. (2008). Humanizatsiia vykhovnoho protsesu [Humanization of the Educational Process]. *Encyclopedia of education*. Kyiv, pp. 155–156. [in Ukrainian].
- Budzhak, M. (1993). Try skarby [Three Treasures]. Tlumach, pp. 14–15. [in Ukrainian].
- Vasianovych, H.P. (2017). Mytievosti buttia: Poeziia [Moments of Being: Poetry]. Lviv, 392 p. [in Ukrainian].
- Vasianovych, H. P. (2020). Poezii parus – svoboda: Poezii v 3-kh kn. [Poetry's Sail is Freedom: Poetry in 3 Books]. Book 1. Lviv, 102 p. [in Ukrainian].
- Vasianovych, H.P. (2015). Moralno-pravova vidpovidalnist pedahoha: Teoretyko-metodolohichniy aspekt [Moral and Legal Responsibility of the Educator: Theoretical and Methodological Aspect]. Vol. 2. Lviv, 382 p. [in Ukrainian].
- Vasianovych, H.P. (2024). Filosofiia nauky: Navchalnyi posibnyk dlia vykladachiv, aspirantiv ta zdobuvachiv vyshchoi osvity [Philosophy of Science: A Textbook for Teachers, Postgraduates and Higher Education Applicants]. Lviv, 195 p. [in Ukrainian].
- Gadamer, H. (2001). Hermenevtyka i poetyka [Hermeneutics and Poetics]. Translation from German O. Zahaiko. Kyiv, 280 p. [in Ukrainian].
- Karmanskyi, P. (1996). Osyp Turianskyi [Osyp Turian-skyi]. *Ukrainian bohemia*. Lviv, pp. 86–89. [in Ukrainian].
- Kachkan, V.A. (2000). Khai sviatytsia imia tvoie: Istoriia ukrainskoi literatury i kultury v personaliiakh (XX – persha pol. XX st.) [Hallowed Be Thy Name: History of Ukrainian Literature and Culture in Personalities (20th – Early 20th Century)]. Book 4. Ivano-Frankivsk, 368 p. [in Ukrainian].
- Pecharskyi, A. (2003). Poetyka tvorchosti Osypa Turianskoho: Monohrafiia [Poetics of Osyp Turianskyi's Works: Monograph]. Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv. 202 p. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V.O. (1977). Yak liubyty ditei [How to Love Children]. Vol. 5, Kyiv, pp. 292–308. [in Ukrainian].
- Tabachkovskyi, V.H. Obraz liudyny: vid “rodovoi vsezhahlnosti” do “totalnoi indyvidualnoi ekzystentsii” [The Image of Man: From “Generic Universality” to “Total Individual Existence”]. *Man in essential and existential dimensions*. Kyiv, pp. 9–83. [in Ukrainian].
- Turianskyi, O.V. (1989). Poza mezhamy boliiu: Povist-poema [Beyond the Pain: A Narrative Poem]. Beyond the

boundaries of pain: A story-poem; Son of the Earth: A novel; Stories / R. Fedoriv, Introduction; S.P. Pinchuk, Comp., preface and preparation of texts. Kyiv, pp. 41–127. [in Ukrainian].

14. Turianskyi, O.V. Poza mezhamy bolii: Povist-poema; Syn zemli: Roman; Opovidannia [Son of the Earth: A novel. Beyond the boundaries of pain: A story-poem; Son of the Earth: A novel; Stories (R. Fedoriv, Introduction; S.P. Pinchuk, Comp., Preface and Preparation of Texts)]. Kyiv, 1989. pp. 129–318. [in Ukrainian].

15. Turianskyi, O.V. (2015). Duma pralysu [Ballad of the Primeval Forest]. Beyond the Boundaries of Pain: A Story-Poem; Son of the Earth: A Novel; Stories / R. Fedoriv, Introduction; S.P. Pinchuk, Comp., Preface and Preparation of Texts. Kyiv, pp. 42–43. [in Ukrainian].

16. Turianskyi, O.V. (1989). Kartyna z bezodni. Poza mezhamy bolii: Povist-poema; Syn zemli: Roman; Opovidannia

[Picture from the Abyss. Beyond the Boundaries of Pain: A Story-Poem; Son of the Earth: A Novel; Stories]. R. Fedoriv, Introduction; S.P. Pinchuk, Comp., Preface and Preparation of Texts. Kyiv, pp. 42–43. [in Ukrainian].

17. Turianskyi, O.V. (1927). Raby [Slaves]. 336 p. [in Ukrainian].

18. Fedoriv, R. (1989). Povernennia Osypa Turianskoho [The Return of Osyp Turianskyi]. Beyond the Boundaries of Pain: A Story-Poem; Son of the Earth: A Novel; Stories. Kyiv, pp. 5–16. [in Ukrainian].

19. Franko, I. (1986). Odvertyi lyst do Halytskoi ukrain-skoi molodezhi [An Open Letter to the Galician Ukrainian Youth]. *Collected works in fifty volumes*. Vol. 45, Kyiv, pp. 401–409. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2025

УДК 373.2.015.31-053.4:502:159.9.018.4

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.331702>

Вікторія Іванова, доктор педагогічних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри дошкільної та спеціальної освіти
Мукачівського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3954-9407>

ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ: ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

У статті здійснено дефінітивний аналіз та виокремлено шляхи формування екологічно безпечної поведінки дітей дошкільного віку в природному довкіллі. Зауважено, що це питання є актуальним з огляду на гострі виклики сьогодення, екологічні проблеми та вимоги модернізованої дошкільної освіти. Екологічну освіту визнано одним із актуальних напрямів освітньої діяльності у закладі дошкільної освіти. На основі аналізу відповідних праць, екологічно безпечна поведінка дітей дошкільного віку в природному довкіллі трактується як сукупність дій та вчинків, спрямованих на збереження і захист природного довкілля, усвідомлення взаємозв'язку людини і природи, а також формування відповідального ставлення до навколишнього світу. Визначено найбільш ефективні шляхи її формування.

Ключові слова: діти дошкільного віку; екологічне виховання; екологічна культура; природне довкілля; безпечна поведінка; екологічно безпечна поведінка; екологічна свідомість; природничо-екологічна компетентність.

Лит. 10.

Viktoriia Ivanova, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Acting Head of the Preschool and Special Education Department,
Mukachevo State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3954-9407>

ECOLOGICALLY SAFE BEHAVIOR OF PRESCHOOL-AGE CHILDREN IN THE NATURAL ENVIRONMENT: DEFINITIONAL ANALYSIS AND WAYS OF FORMATION

The author of the article has carried out a definitional analysis and highlighted the ways of forming ecologically safe behavior of preschool children in the natural environment. It has been noted that the issue of forming ecologically safe behavior in preschool children in the natural environment is relevant in view of the acute challenges of today, environmental problems and the requirements of modernized preschool education. The formation of ecologically safe behavior in preschool children has been called an important step towards preserving our planet for future generations. Environmental education has been recognized as one of the most relevant areas of educational activity in preschool education. The article presents the interpretation of the concepts of “safe behavior”, “environmental awareness”, “environmental culture”, “environmental behavior” by national scientists and their consideration with regard to the specifics of preschool age. Based on the analysis of relevant works, environmentally safe behavior of preschool children in the natural environment has been defined as a set of actions and deeds aimed at preserving and protecting the natural environment, realizing the relationship between man and nature, and forming a responsible attitude towards the world around them. The author has emphasized that this is a specific set of actions and rules aimed at forming in children a careful attitude to nature and awareness of the need to preserve it. The following ways of its formation have been recognized as effective: personal example of an adult; systematic, purposeful work on familiarizing children with nature (in the classroom and everyday life); creation of ecological space both at home and in